

LISBOA, PESSOA

-Eeuwige herfst-

De sterren boven de stad zijn met weemoed doordrenkt. Fragmenten uit Het boek der rusteloosheid zijn brokstukken in een onzekere dooltocht: "Wat ik schrijf is van nul en generlei waarde". Thuis bij Fernando Pessoa: Lissabon is het sleuteladres.

De herfst is zoveel treuriger dan de vorige. Het zou een zin kunnen zijn uit Het boek der rusteloosheid, die bijeengeschraapte fragmenten waarin Fernando Pessoa leegte en rijkdom van zijn ziel heeft uiteengerafeld: verpletterend als mokerslagen, teder als de streling van vrouwenvingers. Zo kleurt dit droomboek, onaf zoals bijna alle grote romans uit deze eeuw, ieder beeld van de Portugese hoofdstad: in de blauwe hemel tekent een wolk het symbool van zinloosheid, slaapdronken kijkt een man uit het tramvenster, in het

maanlicht lijken stegen gevoelloos, de sigarenhandelaar glimlacht zoals toen en in de hoffelijkheid van de antiquair ligt voorbestemdheid.

Als de veerboot het Praça do Commercio nadert, wordt de Taag weemoedig mooi, krijgt de stad de trage statigheid van een oude vrouw. Dan bestaan er "geen bloemen zo mooi als de gevarieerde kleurenpracht van Lissabon in de zon". In Lisboa

voel je de heuvels: monotoon snokt de Elevador da Gloria de Alto Bairra in, de bovenstad vol theaters, restaurants, fadolokalen en krantendrukkerijen. Het vuur van 1988 heeft littekens in het Largo de Chiado gebrand, maar Pessoa's wijk heeft haar charmes bewaard: je snuistert tussen boeken in de Livreria Bertrand, kiest een gebakje in de Pastelaria Bernard of nipt aan een vintage port in café A Brasileira. Standbeelden koesteren er nationale trots: dichter Luis de Camoes met in het voetstuk acht andere woordkunstenaars, en op het Largo do Quintela de schitterende Eça de Queiroz, de Flaubert van Portugal. En waar het Teatro Nacional de Sao Carlos de Rua Serpe Pinto overschaduwet, is achter de troosteloze gevel van het nummer vier Fernando Pessoa geboren. "Ik vertel onverschillig mijn biografie zonder feiten, mijn levensverhaal zonder leven". Een biografie met slechts twee data: 1888 en 1935, geboorte en sterfdag. "De dagen daartussen behoren mij toe". Ze zijn gebeurtenisloos: kinderverdriet, de droogte van het hart, eenzaamheid, wisselende huurkamers en alcohol. Vergeten en miskend, we kenden alleen z'n naam.

Vandaag is dat anders: Pessoa in de reclame en op bierviltjes. Of op een biljet van 100 escudos, dat je tenminste nog als

fraaiste bladwijzer in het boek kan gebruiken. En de schrijver zelf is al veranderd in een insect: op het terras van A Brasileira zit een groenbronzen, spichtig mannetje, grote hoed en ledematen als een skelet. Het beeld is een onherkenbare metamorfose. Pessoa hield er niet van gefotografeerd te worden, maar nu wordt hij honderdvoudig gekiekt. Soms zelfs met een frivool meisje op schoot, hoewel hij nooit heeft bemind en Ophelia de Queiroz hooguit een paar brieven mocht ontvangen. Maar wat doet het ertoe. "Dichters hebben geen biografie", schreef Octavio Paz, "hun biografie is hun oeuvre". Wat ons ontroert, zijn z'n gedichten en de bittere bladzijden, de naakte aforismen en melancholische zinnen van dat boek vol nederlagen en vergetelheid.

Op het drukke handelsplein aan de Taag is het Martinho da Arcada, een van die cafés waar de dichter werkte aan zijn leverkoliek, vandaag een sjiek restaurant waar niets aan Pessoa herinnert. Daarachter vertakt zich de benedenwijk in Pombalijnse winkelstraten, die parallel naar het Rossio lopen. Hun namen houden oude beroepen in leven: edelsmeden en houtsnijwerkers, juweliers en stofhandelaars. En in de Rua dos

Douradores, de straat van de beeldvergulders, leidde Portugals beroemdste schrijver "het laagste en meest alledaagse leven" als vertaler van handelsbrieven. Een grauwe straat met brokkelige gevels, lantaarns en verroeste balkons, daar stapt hij denkbeeldig voorbij: zwarte aktetas met schrijfgerief, hoed en brillette, gabardine en vlinderdas, een grootstadintellectueel op weg naar zijn 'kantoor zonder filosofie'. Daar droomt hij het leven van hulpboekhouder Bernardo Soares, geen afsplitsing van de dichter maar haast zijn volmaakte dubbelganger. Door het venster kijkt hij naar de regen op de daken of luistert hij naar het straatleven van scharesliep en bloemenverkoopster. En zoals een juffrouw kussens borduurt, zo schrijft hij ter verstrooiing. Alles offert hij op aan zijn literatuur: loopbaan, sociaal leven, liefde. In eenzaamheid kijkt hij naar het leven: "wie aan de rand van de dansvloer staat, danst met iedereen." En ook al kan niets weergeven wat iemand voelt, alleen woorden zijn "tastbare lichamen, zichtbare sirenen, belichaamde sensualiteit." Zo publiceert hij nauwelijks, maar raakt de beruchte 'kist van Pessoa' gevuld met 28.000 vellen - proza en gedichten, dramatische schetsen, esoterische schrijfsels en astrologische berekeningen - teksten ondertekend met een veelheid aan heteroniemen. Vijfhonderd twintig fragmenten - slechts 318 in de Nederlandse editie- vormen samen dat verwarrende en beklemmende, scherpzinnige en troosteloze cultboek, het Livro do Desassossego. Dat lees ik mondjesmaat, zoals ik traag door alle straten naar het water slentert, zoals de Electrico hopeloos langzaam door het verkeer ratelt. Die tram, het vervoer voor laatkomers en dromers, verdwijnt volgend jaar uit het straatleven: met het krassen van remmen en het rinkelen van belletjes sterft dan weer een ritme in de saudade-metropool. Maar andere geluiden blijven: het schreeuwen van de lotjesverkoper, het schip dat z'n vertrek aankondigt met een doffe roep, vrouwen die in de openbare wasplaats zingend hun hard labeur verzachten, het volkse gejoel in de oude Alfamawijk. In dit dromend Lissabon is Europa ver weg.

Ook Pessoa dagdroomt in de Rua dos Douradores, waar hij zich verschanst achter zijn bureau als een bolwerk tegen het leven. Daar is hij tot tranen toe bewogen door liefde voor kasboeken, de gebogen rug van Sergio die facturen schrijft, voor het inktpotje of de grote onverschilligheid van de sterren. Zoals allen die dromen in de Benedenstad heeft ook hij een kasboek voor zich: "wij houden boek en verliezen; wij tellen op en gaan voorbij, wij maken balans op en het onzichtbare saldo is altijd in ons nadeel. Ik schrijf met een glimlach om de woorden, maar mijn hart is alsof het kan breken, breken als dingen die stukvallen en scherven worden, afval dat de vuilnisman op zijn schouder naar de wagen van een eeuwigheid van alle gemeentehuizen dragen." Weerzin overvalt hem. Ach, "alles is absurd en de droom nog wel het minst." En als niets is wat het is, maar dromen altijd dromen zijn, dan worden ze de zin van zijn leven, de momenten waarop alles kan: gelukkig zijn, bedroefd en vooral ongevoelig zijn: "als het hart kon denken, stond het stil". Hij droomt om zich alles te kunnen verbeelden, genadeloos op zoek naar zichzelf: "wie is ik?". Als een nomade slijt hij zijn dagen in kroegen, huurkamers, zijn bureau. In de stad zwerft hij door de uithoeken van zijn ziel.

Als hij zichzelf ontdekt, blijkt hij een niemand te zijn - persona, pessoa- en verlangt hij het radicaal onmogelijke: "iets veel verschrikkelijkers en diepers, namelijk ophouden bestaan te hebben, hetgeen nooit ofte nimmer kan... een wens om nooit iets te zijn geweest, een bewuste wanhoop van alle cellen van het lichaam der ziel". Dat is de donkere waarheid van Bernardo Soares, hulpboekhouder in de Rua dos Douradores en het alter ego van het raadsel Pessoa.

Vijftig jaar na zijn overlijden is Pessoa tussen de helden van de natie bijgezet in de kloosterkerk van de heilige Hiëronymus: een sombere gedenkplaats, overschaduwd door de weelderige ornamentiek en overstemd door de vreugden van een vergankelijk huwelijksfeest. Mannen in pitteleer, opgesmukte dames en een stralend witte bruid: een proeve van geluk. Als later dag en zon boven de zeven heuvels van de witte stad afscheid nemen, hijst de Santa Justa-lift me loodrecht de Bairro Alto in, door de verbrande vensters van het Grandella-warenhuis schemert avondrood. Overal in deze stad is het perspectief dat van de Taag en z'n meeuwen met in een onzichtbare verte de zee. In het Pavilhao Chinês, Lissabons

mooiste bar, schitteren duizenden miniaturen uit een verloren wereld.

Lokale blues stroomt uit de fado-kroegen. In de "verschrikkelijke, slapeloze nacht, essentie van alle nachten" zingt fadiste Celeste Rodriguez haar liederen vol tristeza en verlangen, verdriet en heimwee: "Sabe se la? Se me dao solidao, Lagrima". Een paar nuttelozen van de nacht neuriën weemoedig mee: "ik ben een steen van Lissabon." Haar liederen lijken wel bladzijden uit het boek der rusteloosheid.

Zo is dit hele boek één lange saudade, de "ziekte van het geheim van het leven", de moedeloosheid te weten dat niets de moeite is. In de onverschilligheid van de nacht besef je met Pessoa dat wij net als de daken van de stad niets weten: "de hele wereld is warrig, als stemmen in het donker." Je huid wordt een stukje stad, je leert langzaam leven met de weemoed van een verloren geluk. De maneschijn boven de huizen, gewichtloze uren en het halfzwarte blauw in een stil universum, de lauwe ochtenduren van het leven, de voorvoelde teleurstelling van alle dromen, bladeren, sterren en zielen, "alles gaat de herfst in, alles de herfst in, de onverschillige tederheid van de herfst in. Alles de herfst in, ja, alles de herfst in". Wat de stad met haar stemmingen, geluiden en kleuren voor ons maar eventjes kan zijn, dat was ze eeuwig voor Pessoa: "O Lissabon, mijn thuis" prevelt het laatste fragment. Ja, zo is het: Lisboa is het sleuteladres.

Fernando Pessoa, Het boek der rusteloosheid, vertaling Harrie Lemmens, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1990.

Verschenen in De Morgen, 17.10.1992.